

הרב יהודה עמיהי

'קוממיות לארצנו' או 'קוממיות בארצנו'

שאלה

האם המברך ברכת המזון בארץ ישראל צריך לומר 'הרחמן הוא יוליכנו קוממיות לארצנו', או מכיוון שכבר הוא בארץ, צריך לומר 'הרחמן הוא יוליכנו קוממיות בארצנו'? שאלה זו נשאלת גם לגבי הברכה השנייה של קריאת שמע: 'והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו'. האם גם שם יש לומר 'בארצנו', בארץ ישראל?

א. קוממיות בארצנו

בתשובת 'הלכות קטנות' (מהר"י חאגיז ח"א סי' קפה) נכתב:

שאלה: אם יש לומר בארץ ישראל והולכנו קוממיות בארצנו בבי"ת? תשובה: **כן נוהגים** לאומרה, ואם היו אומרים לארצנו לא הפסידו, כי אין מקומו של כל אדם ניכר¹.

מהר"י חאגיז מספר לנו על מנהג ארץ ישראל, שאומרים 'והולכנו קוממיות בארצנו'.

כדעה זו מופיע גם בספר 'ארץ חיים' (סיתרון או"ח סי' סא):

כתב הגאון מהר"ם בן חביב בתשובת כת"י, שבארץ ישראל נוהגים לומר בברכת אהבת עולם והולכנו מהרה קוממיות בארצנו בבי"ת, ומנהג נכון הוא, כי הנוסח לארצנו בלמ"ד אין לומר אלא בחוץ לארץ, והאריך שם בשקו"ט בדברי הטור לקמן סי' קפח ובמ"ש הב"י לקמן סי' קפז (ובזמנינו אין המנהג כן).

מהר"ם בן חביב² מסביר שהנוסח המקורי של הברכה נתקן בארץ ישראל, אלא שלאחר זמן שינו את הנוסח לפי המצב. כפי שקודם כיבוש הארץ, אמרו בברכת המזון נוסח אחר מהנוסח שאמרו לאחר הכיבוש; כמבואר בבי" (סי' קפז). והוסיף וכתב:

נ"ל דכשהיו שרוים על אדמתם וידם תקיפה על אומות העולם לא היו אומרים בלשון הזה כלל, והם היו אומרים הלשון כפי הזמנים, דבזמנים היו מבקשים

1. נימוק זה אפשר לפרש בשני אופנים: א. אין מקומו של אדם ניכר, ולכן הבקשה היא שהקב"ה יוליכנו קוממיות לארצנו. אף שאנו בארץ - יביאנו למקומו המיוחד בארץ, כך פירש ספר 'ארץ ישראל' (ספרות השו"ת, ח"ג עמ' תקכח אות ג הערה 2). ב. אין ניכר מי מארץ ישראל ומי מחו"ל, ולכן יכולים כולם לומר 'לארצנו'. יבואר להלן.

2. תשובה זו לא הופיעה תקופות ארוכות. התפרסמה לראשונה מכת"י, ישורון יד (תשס"ד), עמ' עט, על ידי הרב בצלאל דבליצקי הי"ו.

להמשיך מלכותם ושיהיה ידם תקיפה על אומות העולם, ולא בלשון זה שאנו אומרים ושבור עול הגוים מעל צוארנו והולחנו וכו', וא"כ אנחנו הדרים בארץ ישראל שפיר עבדין לומר: בארצנו, והדרים בחו"ל בלמ"ד. כי הלשון כפי המקומות והזמנים יאמר, כמ"ש משם הרמב"ן והרשב"א³ ושאר הפוסקים ז"ל⁴. מהר"ם ב"ח הוסיף:

נראה לי כי עיקר הנוסחה היא לומר בארצנו, משום דנוסחא זו היו אומרים אותה כשהיו שורים באדמתם.

בכת"י של תשובת המהר"ם בן חביב, מופיעה הסכמתו של המהר"י חאגיז: 'יפה כתב חנין'⁵. כך כתב גם בתשובתו ב'הלכות קטנות' (סי' קפה): 'כך נוהגים לאומרה'. גם בספר 'נתיבי עם' להג"ע אבורביע ז"ל (סי' נט), כתב שהמנהג בירושלים לומר 'קוממיות בארצנו', ועל פי זה גם הודפס בסידור 'רינת ישראל' (הרב ש. טל זצ"ל, עדות המזרח), ובסידור 'המקדש' (בלא הבדל בין נוסחי העדות). לפי הסבר זה אין הבדל בין אמירת 'בארצנו' בתפילה לאמירת 'בארצנו' בברכת המזון, ובשניהם בארץ ישראל, יש לומר 'בארצנו'.

ב. כלל ישראל

לאחר שהוכיח מהר"ם ב"ח שיש לומר לפי המקום והזמן, שאל מדוע בירושלים אומרים במוסף של ג' רגלים: 'והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם', ראוי היה שאנשי ירושלים לא יאמרו נוסח זה שמתאים לאנשי הגולה. המהר"ם בן חביב הניח שאלה זו ב'צריך עיון'.

בנוסח של תפילת מוסף של שבת, 'שתעלנו בשמחה לארצנו', לא התקשה מהר"ם בן חביב, אלא בתשובתו כתב שהנוסח 'שתעלנו בשמחה בארצנו' הוא המדויק, שאין הכוונה שתעלנו מחו"ל לארץ אלא 'תן לנו עילוי ומעלה בארצנו'. אם כן שינה גם בתפילת מוסף שבת, ונשאר בשאלה רק על תפילת מוסף של ג' רגלים, שבה נאמר: 'והביאנו לציון עירך ולירושלים בית מקדשך'.

שאלתו של מהר"ם בן חביב הובאה גם בשו"ת 'הלכות קטנות' (למהר"י חאגיז, סי' רנא), וכך כתב:

שאלה: העומדים בירושלים ת"ו אם יאמרו והביאנו לירושלם עיר קדשך? תשובה: זו היא ביאה ריקנית, ועל אחינו ג"כ אנו מבקשים.

שני נימוקים הביא מהר"ם חגיז, מדוע יש להשאיר את הנוסח הרגיל של 'והביאנו לציון עירך': א. הביאה כעת היא 'ביאה ריקנית' (כל זמן שלא נבנה המקדש). ב. גם על אחינו שבגולה אנו מתפללים. הנימוק הראשון שייך רק לעניין ירושלים ובית המקדש, ועל כן

3. ברכות מח ע"ב. וכן ריטב"א, רא"ה; רמב"ן, השגות לספר המצוות, שורש ראשון אות ט.

4. רא"ש, ברכות סי' כב; טור, או"ח סי' קפה; ב"י, או"ח סימן קפז אות א.

5. בעל 'הלכות קטנות' היה חותנו של מהר"ם בן חביב; ועיין ישורון, שם, ובהערה 6.

לא הזכיר נימוק זה בתשובתו (סי' קפה) שדנה בעניין 'הולחנו קוממיות', כיוון שהיו בארץ ישראל. אך גם הנימוק השני, שהתפילה היא גם על אחינו שבגולה, לא הוזכר בתשובתו לגבי 'הולחנו קוממיות בארצנו'. נשאלת השאלה מדוע לא הביא נימוק זה בתור הסבר לכך שיש לומר 'קוממיות לארצנו'?

ג. קוממיות לארצנו

'ארץ החיים' (סיתרון), לאחר שהביא את דברי המהר"ם בן חביב שיש לשנות ולומר 'תולחנו קוממיות בארצנו', כתב: **'ובזמנינו אין המנהג כן'**. ואולם לא הסביר מדוע שינו מהמנהג, כפי שמסרוהו מהר"ם בן חביב ומהר"י חאגיז. גם ברוב סידורי ארץ ישראל לא שינו (עיין 'עולת ראייה', 'יחוה דעת', 'קול אליהו' ועוד). נשאלת השאלה, מדוע הניחו את הנוסח 'לארצנו'⁶?

ההתנגדות לשנות ליושבי ארץ ישראל, ולהמשיך לומר בה 'לארצנו', הוסברה⁷ בעיקר בכך שלשון התפילה היא על כלל ישראל, ומכיוון שרוב ישראל בגלות, עלינו לומר את הנוסח המתאים למצבם של כלל ישראל. אלא שלכאורה על כך כתב המהר"ם ב"ח, שהנוסח הוא לפי המקומות והזמנים. ראייתו מדברי הרשב"א (ברכות מח ע"ב, הובא בב"י, סי' קפז אות א), שיש הבדל בין הנוסח שהיה לפני כיבוש הארץ לנוסח שהיה לאחריו; וכן יש הבדל בין הנוסח שהיה בימי דוד ושלמה לנוסח שאחר חורבן הבית; ומכאן שיש לומר לפי המקום והזמן. נראה שיש להעיר על דברי המהר"ם ב"ח, שדברי הראשונים נסכים אודות שינויים בזמן או במצב של כל ישראל (כגון לפני כיבוש ולאחריו, לפני הבית ולאחריו), אבל שחלק מעם ישראל יאמר כך וחלקו יאמר אחרת לפי המקום שנמצאים בו, זאת לא נראה מדברי הראשונים. הדיון כאן הוא האם יושבי ארץ ישראל ישנו מנוסח התפילה של אנשי הגולה, ועל כך אין ראייה מהראשונים והפוסקים שהביא המהר"ם ב"ח. נראה שזאת היא השגתו של המהר"י חאגיז (בכתה"י):

אבל מ"ש (מהר"ם בן חביב) שבזמן בית שני היו משנים, אין נראה כן, דשם היו מצפים ג"כ קבוץ גלויות ומלכות בן דוד ומעט זמן ישבו בלא עול היוונים או הרומיים, וגם ישראל שבשאר מקומות היו תחת עול הגויים.

ביאור ההשגה הוא שבתקופת בית שני חלק גדול מעם ישראל לא היה בארץ, ולכן המשיכו להתפלל על הסרת עול הגויים, ולא שינו הנוסח. מכאן שהתפילה והבקשה היא על כלל ישראל, והלשון היא אחת. למדנו מכת"י זה, שבעל 'הלכות קטנות' עצמו סבר שאין לשנות את הנוסח, ויש לומר 'לארצנו', אלא שהביא בתשובתו את דברי חותנו מהר"ם ב"ח, שנוהגים לומר 'בארצנו'. ועל כך הוסיף שהאומר 'לארצנו' אינו טועה, מכיוון שלשיטתו במצב שרוב ישראל בגולה, יש להשאיר את הנוסח כפי שמתאים למצב של

6. 'עלי תמר' (לירושלמי, זרעים ח"א עמ' רמב-רמג), הביא שבירושלמי, פעמים אות למ"ד משמשת במקום ב"ת, ואם כך אפשר לומר 'לארצנו', ומשמעותו 'בארצנו', ודו"ק.

7. הגר"ח"ד הלוי, מים חיים סי' יב; עשה לך רב, ח"ג סי' יג; הרב יצחק חזן, יחוה דעת סי' כב.

רוב ישראל, ויש לומר 'לארצנו'. על פי הסברנו זה נראה שכוונת בעל 'הלכות קטנות' באומרו (ס' קפה) '**כי אין מקומו של כל אדם ניכר**', היא⁸ שלא ניכר אם הוא מהארץ או מהגלות, ועל כן יש לומר נוסח אחיד, שהוא לפי רוב העם⁹. לפי הסבר זה, גם לדעת 'הלכות קטנות' ראוי לומר 'לארצנו', הן בברכת המזון והן בתפילה, ובכך מובן מדוע לא שינו את הנוסח בתפילה.

ד. ברכת המזון

עיקר הדיון נסב על אמירת 'הולחנו קוממיות בארצנו' שמופיעה בברכה שנייה של קריאת שמע, אבל לגבי בקשות 'הרחמן' בברכת המזון, יש להעיר שאין אמירת בקשות 'הרחמן' חלק מברכת המזון. הטור (ס' קפט) הביא בשם אהיו: '**נהגו להאריך בברכת הטוב והמטיב הרחמן בכמה גוונים**'.¹⁰ הנוסח הנהוג, (רובו) מופיע לראשונה במחזור 'ויטרי'¹¹. הסבר לכך כתבו 'אורחות חיים' ו'כלבו': '**ואח"כ אומר הרחמן ומאריך כרצונו**, וכן כתב האבודרהם: '**ואומר הרחמן, כל אחד כרצונו וכרצון שאלתו**'. למדנו שבקשות הרחמן, כל אחד יכול לומר כרצונו. אם כן לכאורה מובן מדוע אפשר לשנות בברכת המזון, ולא בברכות קריאת שמע¹². אלא שאם אנו הולכים לפי הטעם שהתפילה היא גם על אנשי הגולה, אזי יש לומר 'לארצנו', ואם אנו הולכים לפי מצבם של אנשי ארץ ישראל, יש לומר 'בארצנו'. נראה ששתי הנוסחאות יכולות להיאמר יחד, ויאמר: 'הוא יולחנו קוממיות לארצנו ובארצנו'¹³, וכך הכול בא על מקומו בשלום.

8. עיין לעיל הערה 1.

9. לפי הסבר זה, נראה שכאשר רוב ישראל יהיו בארץ, יצטרכו לשנות ולומר 'בארצנו'.

10. אחי הטור הקשה כיצד מפסיקים בין ברכת המזון וברכת פרי הגפן, מכאן שבקשות אלו לא היו חלק מברכת המזון אלא בקשות מיוחדות, שהרי ראה בהם הפסק. (עיי"ש בתשובת הב"ח, ד"ה כתב אחי).

11. ח"א ס' פג. ב'סדר עמרם גאון' (ס' עח), מופיעות בקשות שונות מהמקובל אצלנו.

12. סידור איש מצליח; 'עלי תמר' (ירושלמי, זרעים ח"א ע"מ רפג), הביא מעשה מספר 'נחשוני החולה' (תולדות ישוב יסוד המעלה, ירושלים תשלח, עמ' 183) שבסידור הרבנים במושבה התארחו הרב קוק, הרב זונפלד והרב חרל"פ זכר צדיקים לברכה, בביתו של ר' פישל סלומון. בעל הבית אמר בברכת המזון 'קוממיות בארצנו', והגר"ח זונפלד זצ"ל הקפיד עליו מאוד, עד שהתברר שמהר"ם ב"ח והגר"ח אבולעפיה זצ"ל נקטו שיש לומר 'בארצנו'. הרב תמר נקט שיש מקום לשנות בברכת המזון, אבל לא בתפילה. הרב ראובן מרגליות בהגדה של פסח, כתב שבברכת המזון יש למקום לומר 'בארצנו', וכן נהג הרב מלכה, (והשיב משה, ס' ו).

13. נוסח זה מופיע בהגדת 'לב העברי'. שנהג לומר את שתי הנוסחאות בברכת המזון. בסדר עבודת יו"כ, בתפילת הכוהן הגדול, בני אשכנז אומרים (על פי מחזור רבא, נוסח ספרד): 'שנת קוממיות, שנת קבוץ גלויות... שנה שתולחנו קוממיות לארצנו', משמע שהביאו את שני הביטויים, קוממיות (בארץ), וקוממיות לארץ. אולם המעיין במחזור 'דינת ישראל', יראה שהנוסח שונה: 'שנת קוממיות, שנת קבוץ גלויות... שנה שתולחנו בה קוממיות בארצנו'.

סיכום

- א. בנוסח התפילה (ברכת 'קריאת שמע' או 'שמונה עשרה') אין לשנות מהנוסח קבוע, וכל זמן שרוב ישראל בגלות, ראוי לומר 'לארצנו'.
- ב. גם בברכת המזון, בתפילות הרחמן, נראה שיש להשאיר את הנוסח הקבוע על פי מצבם של רוב ישראל, ולומר 'לארצנו'. אבל מכיוון שיש בברכות הרחמן גם בקשות פרטיות, אפשר לומר 'בארצנו'.
- ג. בעל 'לב העברי' אמר בברכת המזון 'והוא יוליכנו קוממיות לארצנו ובארצנו', ונראה שנוסח זה עדיף.

